

*Кульбіда С. В.,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник*

УКРАЇНСЬКА ЖЕСТОВА МОВА ЯК ПРИРОДНА ЗНАКОВА СИСТЕМА

Анотація

На основі аналітичних розвідок відомих мовознавців висвітлено результати досліджень щодо первісності жестової мови, на основі якої розвивалася словесна мова. Визначено основні способи передачі інформації у жестовій і словесній мовах. Згідно з положеннями структурної лінгвістики з'ясовано функціонально структурні елементи української жестової мови (кінетика, лексика, граматики). Описано особливості української жестової мови як природної знакової системи, розкрито мовознавчі функції.

Ключові слова: жестова мова, кальковане жестове мовлення, первісність мови, система, структурна лінгвістика, українська жестова мова, функції мови.

Багатьом чуучим людям, незнайомим з жестовою мовою глухих, важко уявити, внаслідок принципово різних способів передачі інформації, що вона має таку саму силу спілкування, як і усне мовлення.

У дослідженнях реліктів передісторичних епох відомий мовознавець **М. Я. Марр** (1864 – 1934) на основі знайдених слідів МЖ розробив теорію (концепцію) про існування ручної

мови, в якій відобразив гіпотезу про первісність МЖ на ранніх етапах історичного розвитку людської мови [2].

Вважаючи ЖМ попередницею звукової мови, автор відстоював думку про синкретичну єдність засобів при передачі інформації – звуків, міміки, рухів тіла. **Синкретизм** розумівся вченим як діалектичний процес взаємозв'язку, взаємовпливу і взаємопроникненню культових дій і уявлень, які застосовувалися під час релігійних обрядів. У виникненні звукової мови важливу роль відігравала магія, яка базувалася на зв'язках ручної мови, рухів тіла і перших слів із магічним заклинанням. Магія супроводжувалася сукупністю дій з використанням міміки та жестів. Таке твердження лягло в основу „працемагічної” теорії походження мови. Важливу роль руки в історичному розвитку мови, письма і навіть мислення вчений відмічає у запропонованій теорії. Для нас вагомим є і доказ про зміни в різних мовах, як єдиний мовотворчий процес, що має пласти різних стадій. Початковий пласт – це застосування первісної мови (вигуки, виражальна міміка, жести, рухи тіла) до майбутньої ручної мови, яка, на думку автора, складається лише з мислення без звукової форми.

М. Марр вважав, що звукова мова триває „в загальному від 50 000 до 500 000 років”, а мова жестів тримається від „мільйона до півтора мільйона років”. Мова жестів у вченого називалася кінетичною мовою, ручною мовою. Ручній мові, за Марром, відповідало ручне мислення.

Виходячи з Маррівської гіпотези, як відмічає український дослідник **В. Є. Сакун** (2009), первинним пластом у формуванні людської мови була власне мова жестів, яка слугувала основою „першопрохідцем” у формуванні сучасних звуко-словесних мов світу.

Спираючись на дослідження М. Марра та інших вчених, український дослідник – М. Тяжелов робить висновок, що перша мова знаків і жестів проіснувала кілька тисячоліть, навівши приклади-факти використання знаків і жестів в древній Греції (зокрема, Лукіан „Про пантоміму”, в середні віки – серед монахів Цистерзіанського ордену у Франції тощо). Цікавим історичним фактом стало те, що перед Великою Вітчизняною війною інститут, який очолював М. Марр¹ організував експедицію на Закавказзя, якою було встановлено, що мова знаків і жестів, як пережиток минулого, зберігся на той час в окремих поселеннях Вірменії, Азербайджана, Нагорного Карабаху і в деяких районах Грузії. Ручна мова була виявлена також в Сирії, Персії, Камеруні та інших древніх місцях.

Можливість виникнення словесної мови на основі мови жестів відмічає і німецький вчений **В. Вундт** (1832 – 1920), який дав досить детальну характеристику МЖ у першому томі „Етнічної психології” (1901). Вчений вважав, що із самого початку існували дві мови – МЖ і мова звуків. І жест, і звук, за Вундтом, є „виражальними рухами”, а за функцією, за допомогою звуків звуків виражали почуття, за допомогою жестів – уявлення про предмети. Рукою та мімікою виражали дозвіл і заборону, наказ і прохання, загрозу та радість. Виразити уявлення звуку стали лише згодом, що стало обґрунтуванням первісності МЖ.

Теорію В. Вундта та М. Я. Марра поділяв відомий мовознавець **М. Овсяніков-Куліковський**, який стверджував, що впродовж багатьох десятків тисяч років говорили лише за допомогою жестів, на основі ЖМ виникла звукова мова [4, с. 132].

¹ Смирнова Е. Знакомьтесь: „Мимический словарь” Н. А. Тяжелова. – Наше життя. – 25.01.2002. – С. 7.

На користь первісності МЖ пробували наводити аргументи і археологи: у первісної людини епохи камінного століття не було під'язикової кістки – що не могло не вплинути на підтвердження даної гіпотези [4, с. 133].

Про жестикуляцію як явище історичне та соціальне зазначав свого часу і **Ч. Дарвін** у праці “Вираження емоцій у людини і тварин” (1872), наголошуючи про деякі риси жестикуляції і міміки людини, що нагадують рухи тварин. З часом, поступово примовленнева жестикуляція починає відігравати різну роль у різних народів.

Соціальний аспект різних мов відмічав і **І. О. Бодуен де Куртене** (1845 – 1929), вважаючи, що людський світ є сукупністю соціальних груп. Їхній психічний світ не може розвиватися без світу соціального. Всі зміни в національній мові або в мові етнічної групи відбуваються в результаті спілкування між індивідуумами і що індивід може розвиватися в мовному відношенні лише, спілкуючись з собі подібними. (4, с. 259)

Як показує розгляд гіпотез походження людської мови, всі філософи та представники різних наук підкреслювали особливу роль у становленні людської свідомості і звукової мови “кінетичної мови” – мови жестів і пантоміми. Про це свідчать, зокрема, спостереження над спілкуванням племен. Зокрема, мова жестів спостерігається у багатьох племен. У австралійського племені Аранда відомо близько 450 різноманітних жестів, які не лише вказують на конкретні предмети, але й позначають загальні поняття. Мова жестів в Аранда, як і в інших племен, доповнює звукову і застосовується в особливих випадках.

Радянський мовознавець – **Л. В. Щерба** (1880 – 1944) свої погляди на мову як систему вбачає у наступному: у мовній системі завжди присутня соціальна данина, дещо єдине і

загальнообов'язкове для всіх членів даної суспільної групи, об'єктивне в умовах життя цієї групи. У мову входять знаки, які утворюють в ній досить складну систему, а також схеми і правила побудови різних мовних єдностей. В мові, як системі Л. В. Щерба виділяє мовлення – тобто всі процеси розуміння і продукування, які відбуваються в індивіді. Все істинно індивідуальне, вказує Щерба, не впливає з мовної системи, не закладено в ній потенційно, не знаходячи відгуку і навіть розуміння, гине. ЖМ вважав живою мовою.

Думку Л. В. Щерби підтримував і російський мовознавець **П. Ф. Фортунатов** (1848 – 1914), вважаючи МЖ – мовою, як сукупність знаків для мислення і відчуттів. Матеріалом для мови можуть бути не лише звуки словесної мови, а також найменші одиниці мови жестів і міміки. ЖМ у людському суспільстві існує поруч з мовою слів. (4, с. 288).

Але подібні думки були поодинокими. Століттями чуючі люди розглядали ЖМ як жестикулювання (махання руками), яке не відповідає усному мовленню. Але більшість вчених (Андерсен, Інгберг-Педерсен, Лідел, В. Стоку та інші) відзначали тенденції відомих знакових мов бути мімічними або іконічними. Зокрема, вчений Маклебуст стверджував, що знакові мови більш ілюстративні, але програють у символічності, точності та гнучкості [6]. Як зазначає канадська вчена Д. Рассел у більшості країн світу спостерігалися випадки, коли меншини були принижені у суспільстві з політичних причин. Ідея нерівності різних видів мов пустила глибоке коріння на початку минулого століття, нагадуючи нам про класичне усне мовлення [3]. В сурдопедагогічних закладах практикувалася жорстка дискримінація таких мов. У педагогів закладали стійкі перестороги щодо використання їх, і, як наслідок, не вивчення під

час набуття сурдопедагогічної спеціальності. Безпідставно вважалося, що такі мови недосконалі і мають викоринюватися, оскільки їхнє використання є гальмом активному засвоєнню звуковій формі „нормальних” мов.

Подібні спроби були приречені на провал, оскільки специфічна структура жестових мов ідеально прилаштована до міміко-жестового вираження. І хоча дорослі глухі після отримання освіти ставали двомовними, оскільки при безпосередньому спілкуванні в неформальній обстановці користувалися рідними мовами, а при офіційних бесідах, лекціях та інших заходах використовували КЖм, – до середини ХХ століття не було зроблено жодного кроку назустріч подібному визнанню знакових мов глухих.

Підтвердженням цьому може слугувати приклади визначень у словниках різних видань.

Тривалий час вчені вважали, що жестова мова глухих – це не мова, а форма вербальної мови, що супроводжується жестикуляцією. Підтвердженням цьому слугують наступні посилання зі словників:

- у Словнику чужомовних слів² знаходимо, що **жест** походить від французької і означає мига, движок; рух тіла, переважно рук, що допомагають людині висловити думку почуття. **Жестикулювати** – робити під час розмови рухи тіла, переважно рук.

- Український Радянський Енциклопедичний словник³ (1986) хоч і тлумачить термін **мова жестів**, втім визначає його як „систему умовних знаків, які утворюються рухами рук, мімікою обличчя, рухами тіла, і – як додатковий засіб спілкування, що зазвичай комбінується з усним мовленням” – тобто йдеться про супровід форми вербальної мови – усного

мовлення жестами – КЖМ.

- українські словники: Новий тлумачний⁴ (2001) та Великий тлумачний⁵ (2004) визначають **жест** у двох значеннях:

1. Рух тіла чи рук, який супроводжує людську мову або замінює її; знак, сигнал.

2. Вчинок чи взагалі поведінка людини, викликана певними намірами. **Жестикулювати** – робити жести для підсилення виразності мови або для вираження чого-небудь. **Жестикулювання** – вживання, використання жестів у 1-му значенні.

Зважаючи на зазначене, досить легко сплутати подані терміни з **парамовою** – семіотичною системою, план вираження якої базується на жестикуляторно-мімічній основі (К. О. Селіванова, 2002).

Надзвичайно важливо нині розглядати **жестову мову** не як форму мовлення вербальної мови, чим є КЖМ, і яке дуже широко використовується у навчально-виховному процесі, а як:

- повноцінну комунікативну систему зі своїми граматичними, морфологічними, лексичними, синтаксичними особливостями;

- символічну систему зі своїми закономірностями, яка не задана біологічно, виникає лише в соціумі у відповідь на потребу у спілкуванні (спочатку з батьками, однолітками, педагогами, вихователями і т. п.).

² Словник чужомовних слів: Препринт з 2-го переробленого видання 1955. - Київ, 1966. - 535 с.

³ Украинский Советский Энциклопедический Словарь / Редколл.: А. В. Кудрицкий и др. –Т. 1. – Киев, 1988. – С. 493.

⁴Новий тлумачний словник української мови. У 4 т. 42000 слів / Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – Т. II. – К.: Аконт, 2001. – Т. 2 : С. 22.

⁵Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь, 2004. – С. 274.

Доречно звернутися і до лінгвістичного визначення **мови**, зокрема у словнику С. І. Ожегова⁶ (1988) знаходимо кілька значень:

1. **Мова** - система звукових, словарних і граматичних засобів, які об'єктивують роботу мислення і є засобом спілкування, обміну думками та взаємного розуміння людей у суспільстві;

2. **Мова** - система знаків (звуків, сигналів і т. п.), що передають інформацію.Мова тварин. **Мова жестів**. Мова дорожніх знаків.

У О. А. Селіванової (2002) знаходимо, що **мова** – це „стихійно з'явилася і розвивалася у людському суспільстві система дискретних (розподільних) звукових знаків, призначена для мети комунікації і спроможна виразити всю сукупність знань і уявлень людини про світ”;

„ознака стихійності виникнення і розвитку, а також безмежності галузі використання і можливостей вираження відрізняє мову від так званих штучних мов, які використовуються в інших галузях знань (інформаційні мови, мови програмування, інформаційно-пошукові мови), і від різноманітних систем сигналізації, створених на основі мови (абетка Морзе, знаки вуличного руху та ін.)”;

„за ознакою спроможності виражати відсторонені форми мислення (поняття, судження) **мова** якісно відрізняється від, так званої, мови тварин, яка являє собою набір сигналів, що передають реакції на ситуації і регулюють поведінку тварин при визначених умовах. Повідомлення тварин може бути засновано лише на безпосередньому досвіді. Воно не розподіляється на

⁶ Ожегов С. И. Словарь русского языка : 70000 слов / С. И. Ожегов; [под ред. и с предисл. Н. Ю. Шведовой]; АН СССР, Инс-т русс. языка. – 21-е изд., перераб. и доп. - М.: Русс. яз., 1989. – 921 с.

розмежувальні елементи і не потребує мовленнєвої відповіді: реакцією на нього слугує певний образ дій”. Але відсутність необхідності мовленнєвої відповіді стосується, на наш погляд, і мови дорожніх знаків, про яку згадується у виданні. Відсутність можливості чути позбавляє глухих мови за змістом. Але це автоматично заперечує наявність у них мислення, що є абсурдним.

Визначення мови, яке подає Енциклопедія „Кругосвіт” є точнішим: „мова – це система одиниць, які реалізуються деякими чуттєво

сприйнятливими засобами, причому деякі комбінації одиниць в силу (конвенції) домовленості мають значення і, як наслідок, можуть бути використані з метою спілкування”.

Отже, **жестова мова** – система комунікації, що має яскраву і чітко виражену соціальну спрямованість, дозволяє нечуючим отримувати інформацію зручно і звично.

Беручи за основу західний досвід і наслідуючи принцип виділення у терміні основної ознаки щодо мовознавчого поняття, вважаємо за необхідне використовувати термін **жестова мова** на кшталт англійської та французької. Для позначення загальноприйнятої візуальної мови на території України, яка є засобом спілкування і навчання між членами нечуючої спільноти – **українська жестова мова (УЖМ)** або **українська мова жестів (УМЖ)** на зразок **американська жестова мова (American Sing Language (ASL))** чи **квебекська жестова мова (Langue des Signes de Quebecoise (LSQ))** в Канаді. Спілкування за допомогою мови жестів – **жестове мовлення (signed language)**.

Вивчення **УЖМ** важливе для розвитку мовознавчої теорії. **УЖМ** не схожа за своєю структурою на вербальну мову,

може використовуватися для перевірки універсальності лінгвістичних теорій, розроблених на матеріалі вербальних мов.

Система УЖМ – це певна впорядкованість взаємопов'язаних елементів, які становлять єдине ціле. УЖМ, як і будь-яка ЖМ – неоднорідна система, у якій поєднуються взаємозалежні елементи різного характеру, що утворюють підсистеми, що перебувають у різних ієрархічних стосунках (наприклад, жести входять водночас і в лексичну, і в граматичну системи).

За кількістю елементів система УЖМ є **відкритою**, оскільки має довіільну кількість елементів, і дозволяє як вилучати з її складу окремі елементи (архаїзми), так і включати нові (неологізми). Але окремі її підсистеми скоріше закриті, ніж відкриті (фіксована кількість структурних елементів жесту (4), 2 способи продукування жесту (одноручні та дворучні) та ін.).

УЖМ є строго системною, ступінь її впорядкованості тим більший, чим довше вона розвивається, бо в процесі її функціонування пам'ять глухих осіб як користувачів мови усуває з неї все, що не відповідає системі, порушує її. Якщо і трапляються винятки, то вони стосуються переважно запозиченої жестомовної лексики.

УЖМ – природна, комплексна, натурально-розвинена мова, яка не залежить від звукової української мови. Як і багато інших національних жестових мов, вона має гнучкий порядок жестів і вимагає, щоб частини речення виконували дискурсні функції (повідомляли про тему і головне завдання), а не лише граматичні функції (представляли підмет і присудок), як це є у вербальній мові.

Природність мови визначається двома критеріями: наявністю кола спільноти носіїв жестової мови, яким є

Українське товариство глухих, що налічує близько 60 тисяч осіб, які нею користуються; жестову мову можуть вивчати і немовлята з народження. Мова повинна вдало підходити до системи сприйняття і виконання дій, яка властива людській особі, і з часом природні мови в результаті розвитку повинні вдало передавати модальність, яка передається і сприймається саме за їхньою допомогою. Ймовірно, розмовні мови побудовані власне для того, щоб з їхньою допомогою люди, які говорять ічують, могли б з легкістю спілкуватися. Подібно до цього, жестові мови розвиваються також з метою забезпечення легкості спілкування між людьми, які користуються ними і бачать. І лише тоді, коли розмовні і жестові мови порівнюються на наявність у них подібностей, незважаючи на їхні модальні відмінності, названі лінгвістичні будівельні риси стають очевидними.

УЖМ має власну мовну організацію і розглядається за основними положеннями структурної лінгвістики.

Напрямок мовознавства – **структурна лінгвістика**, що займається вивченням жестових мов світу, з'явився порівняно недавно – в середині минулого століття. Концептуальними засадами **структурної лінгвістики** є наступні положення:

- мова – це системно-структурне утворення, в якому всі його одиниці пов'язані між собою різними відношеннями;
- мова – це система знаків, співвідносних з іншими символічними системами в межах спільної для них дисципліни;
- при вивченні будь-якої природної мови варто розрізняти мову й мовлення;
- в основі мовної системи знаходяться універсальні відношення – синтагматичні і парадигматичні зв'язки між одиницями мови на всіх її рівнях;

- мова може досліджуватися з двох поглядів синхронічного та діахронічного, пріоритет при структурному вивченні мови належить синхронії;

- статика й динаміка є такими станами мови, які співіснують; за рахунок статичної балансується мова як система; динаміка забезпечує можливість змін у мові;

- мова – самостійне явище з власними внутрішніми законами, вивчати її потрібно передусім з урахуванням внутрішньомовних чинників;

- у дослідженні мови необхідно використовувати суворі, точні методи, які зближують лінгвістику з природничими науками.

Основою для перевірки означених засад нового мовознавчого напрямку слугувала праця американського вченого В. Стоку (1960), в якій вперше на матеріалі **американської жестової мови** описав **жестову мову** як систему, а жести як компоненти цієї системи. Вчений вперше довів, що жестові мови є природними людськими мовами, вказав на істотну схожість вербальних і жестових мов, звертаючи увагу на відмінність в каналі передавання інформації. Стоку зазначав, що істотні відмінності між знаковим і усним мовленням впливали з відмінностей у здатності органів зору та слуху сприймати інформацію. **Амстронг** наголошував, що глухі люди мають сенсорну гостроту відчуттів у візуальному середовищі і це дозволяє в ЖМ вживати конструкції, до певної міри неможливі в усному мовленні [3].

Відмінності між жестовою і вербальною мовою визначає канал, завдяки якому відбувається передавання інформації від промовця до учасника. В жестових мовах інформація кодується рухами рук, тіла, обличчя (очей, брів, губ) і сприймається

зорово, що визначає їхні фундаментальні властивості:

– провідну роль в системі ЖМ відіграє простір навколо промовця. Якщо при усному спілкуванні простір задіяний, основному, в сфері дейксиса, то у ЖМ він використовується на всіх рівнях мовної структури: від просторової організації жестового дискурса – до розрізнення референтів шляхом розміщення їх у різних точках простору;

– основною номінативною одиницею у СМ є слово, у візуальній мові – жест;

– елементи жесту виконуються і сприймаються одночасно, в той час як звуки слова послідовно досягають нашого вуха. Тому в жесті одночасно можна кодувати значно більше інформації порівняно зі словом усного мовлення (Красборн, 2000).

Національні жестові мови не залежать від відповідних звукових мов і мають власну історію та власну структуру.

УЖМ складають три основні функціонально-структурні компоненти: **кінетика** (склад кінем), **лексика** (сукупність жестів), **граматика** (набір правил та засобів для їх реалізації).

Кінетика є матеріальною основою мови. Завдяки найменшим структурним одиницям жесту мова набуває відчутної форми: ми матеріалізуємо свої думки, бачимо комуніканта і комунікант бере участь у комунікації.

Лексика членує світ на окремі елементи і позначає їх (дає їм назви). Жести позначають не лише різні предмети, явища, властивості, а й відношення, абстрактні поняття.

ГраMATика виражає зв'язки між явищами й деякі найважливіші властивості буття. За допомогою її засобів ми з окремих жестів монтуємо моделі подій, явищ, станів тощо, тобто творимо осмислені висловлювання.

Кожен з названих вище основних функціонально-структурних компонентів мови має свою, певним чином організовану систему засобів для виконання мовою власних функцій.

УЖМ, як будь-яка національна ЖМ і як спільнотне явище, виконує наступні функції, які властиві також словесним мовам:

1. **Формування і вираження думок.** Глуха дитина, яка виховується у сім'ї глухих батьків, оволодіває ЖМ аналогічно тому, як в нормі дитина вчиться говорити. Думка формується у формі жестів і поєднанні жестів. Висловлення передається за допомогою чітких і зрозумілих жестових комбінацій і відображає найбільш повне і адекватне розуміння. За своєю функцією ЖМ – це перш за все, мова неформальної, невимушеної комунікації, аналогічна розмовному мовленню. *„Мислення глухої дитини розвивається тією мірою, якою дитина оволодіває ЖМ і навичками передавання думок засобами ЖМ”* (Г. Л. Зайцева, Р. Фрумкіна, 1985). Звичайно, глуха дитина відстає у розвитку порівняно з чуючими однолітками, оскільки її оточує світ звукового мовлення, яке вона не сприймає, а значить живе в ситуації постійного дефіциту інформації. Але між затримкою в темпі розумового розвитку і дефіцитом мислення – різниця досить суттєва. Як засвідчують закордонні дослідження (1966, 1971, 1978) мислення соціально-адаптованих глухих, включених в систему соціальної комунікації, не виявляють жодного специфічного дефіциту. Це означає, що **думка здійснюється і у жесті, а не лише у слові.**

ЖМ цілком забезпечує соціальну комунікацію в достатньо складних умовах. Будь-яка символічна система, призначена для комунікації, якщо вона не забезпечує адекватної

передачі змістів, повинна або видозмінитися в процесі свого функціонування або просто розпастися. Те, що для розвитку мислення символічна система необхідна, було показано ще І. О. Соколянським (1963).

Як відомо, сліпоглухі діти не могли реалізувати навіть таких можливостей людини, як здібність до прямоходіння (не говорячи вже про інтелектуальний розвиток), поки вчений не забезпечив їм хоч якийсь канал соціально значимої комунікації. У випадку сліпоглухих – це, перш за все, канал тактильних відчуттів. Максимальне використання такої спеціальної символічної системи, створеної І. О. Соколянським, забезпечило його вихованцям повноцінний розвиток мислення. Тому **ЖМ – символічна система не задана біологічно, виникає лише завдяки соціуму і соціальній комунікації, в процесі якої і формується нормальне мислення.**

Визнання ЖМ високорозвиненою системою спілкування, яке стало досягненням сучасної науки, не могло не вплинути на перегляд низки питань, пов'язаних з проблемами „Мови і мовлення”, „Мова і когнітивна діяльність”, „Мова і соціалізація”, „Мова і культура” та ін. стосовно нечуючих дітей. Якщо в попередні десятиліття важлива роль мови у загальному і психічному розвитку глухої дитини, удосконаленні її пізнавальної діяльності, становленні особистості фахівцями вбачалася лише завдяки словесній мові, то нові наукові докази обумовили зовсім інший підхід до проблеми. На місці словесної мови може бути і жестова мова, адже ЖМ – одна з природних мов людства, не краща і не гірша за вербальну мову, лише має лінгвістичні особливості, інше вираження. Зважаючи на це, думка про „безмовних глухонімих” є безглуздою і некоректною. Мова йде, як справедливо зазначає Г. Л. Зайцева не про

заперечення ролі словесного мовлення у розвитку глухої дитини – його важливе значення у формуванні різних психічних функцій загальновідоме. Лише заперчується монополія словесної мови, адже на її місці може бути і ЖМ [1].

2. Комунікативна функція досить успішно реалізується як засіб спілкування між нечуючими при:

- **власне повідомленні** (односторонній чи двосторонній акти передавання нової інформації. Наприклад, повідомлення вчителя як односторонній акт, співбесіда (гра) дорослого і дитини – двосторонній акт передавання інформації. У дослідженнях Р. Вільбура (1987) були виявлені істотні особливості знакового кодування за допомогою засобів ЖМ, що характеризують процеси пам'яті глухих, отримані факти, які свідчать про важливу роль жестового мовлення у мисленнєвій і мнемічній діяльності. Зазначені докази позитивно корелюють матеріалами досліджень російських вчених (В. В. Єгоров, 1975; Т. В. Розанова, 1978 та ін.).

Також було встановлено, що жестове мовлення має для глухих значиму інформаційну цінність. Перш за все, вияснилося, що глухі учні якісніше і краще розуміють повідомлення передані жестовим мовленням, ніж усним у американських, англійських, російських учнів старших класів. Вияснилося, що „вільно володіють словесною мовою лише деякі випускники шкіл-інтернатів: лише 30 % говорять порівняно зрозуміло, менше 45 % глухих задовільно розуміють усне мовлення. Рівень розвитку писемного мовлення у 33 % випускників є незадовільним. Цілком зрозуміло, що зазначений факт є серйозною перешкодою для використання словесного мовлення і розуміння вербальної інформації. Спостерігаються значні прогалини у розвитку КЖМ, висловлення, які

відображають структуру ЖМ. Тому багато глухих погано розуміють повідомлення, що передаються за допомогою КЖм; кількість правильних відповідей при подачі учням тексту, запропонованого КЖм, ледве перевищило 50 %. Проте РЖМ глухі школярі володіють вільно, ефективно використовують його у спілкуванні один з одним, значно легше розуміють і інформацію, яка передається РЖМ, - отримано 91 % правильних відповідей” (Г. Л. Зайцева).

- **пізнанні (когнітивному розвитку)** – можливість отримання знань за допомогою мови, яка використовується у навчально-виховній діяльності нечуючої людини. При вивченні особливостей розвитку глухих дітей, вихованих у сім'ях глухих батьків, встановлено, що повноцінна комунікація за допомогою жестового мовлення, процес оволодіння якою дітьми в цих сім'ях відбувається у повній відповідності із закономірностями, виявленими при розвиткові етапів словесного мовлення чуючих дітей (співпадають тимчасові параметри появи перших слів і жестів, їхні функції, характерні помилки і т. п. (В. Вольтерра, 1986; С. В. Кульбіда, 2008; Л. Петітто, 1985 та ін.); дозволяє глухим дітям із сімей глухих випереджати у розвитку своїх глухих ровесників із сімей чуючих. Так, за даними сімох досліджень у 1964 – 1975 роках у США, огляд і детальний аналіз яких здійснив Д. Муріс (1987) глухі діти сімей глухих батьків (ГДГБ) відрізняються великими успіхами в опануванні шкільної загальноосвітньої програми, в тому числі і в знанні граматики англійської мови, більш високим рівнем навичок читання, комунікативних потреб і здібностей, соціалізації й т. д. Вчений підкреслює, що в жодному із експериментів у досліджених дітей різного віку не спостерігалось відставань в усному мовленні [5].

- **встановленні контакту** (фатична функція) –

спроможність ЖМ інформувати комунікантів про їхній соціально-психологічний статус, а також визначати встановлення або припинення контактів між ними;

- **плануванні і регуляції поведінки** – можливість регулювати поведінку людини за допомогою інструкцій, планів, розпоряджень. Ми не завжди використовуємо мову лише для передачі інформації. Часто, мова використовується для встановлення і підсилення соціальних стосунків або контролю над поведінкою інших осіб. Наприклад, уявимо, що ви крокуєте по вулиці і побачили свого знайомого – не такого, що ви дуже добре знаєте, не друга, але людину, яку Ви впізнали, – йде в напрямку до Вас. Ви насправді не хотіли б зупинитися і говорити з нею, отже ви продовжуєте йти далі, але в той час, як Ви проходите повз, ви зустрічаєтесь очима і/або киваєте головою, або махаєте рукою у знак вітання, чи запитуєте: **ЯК СПРАВИ?** Ваш знайомий може послати Вам ті ж самі жести або кивнути водночас. Функція мови в цій ситуації не лише в тому, щоб обмінятися інформацією, але також дати іншій людині зрозуміти, що Ви її бачите і що Ви її не ігноруєте.

Щоб краще зрозуміти соціальність функції мови, можна уявити, як дивно було б проходити повз знайому людину і не посилати їй жестів! Якби хтось, кого ви добре знаєте, проходив повз Вас без усяких вітань, ви б подумали, що ця особа – грубій або вона невічлива. Це наводить нас на запитання, а що таке ввічливість? Частково, це означає визнання присутності іншої особи, а також того, що способом, за допомогою якого ми здійснюємо вітання, є і ЖМ.

- **впливі на комуніканта в емоційному та інтелектуальному аспектах.** Ми використовуємо мову і для інших соціальних функцій, наприклад вибачень, попередження,

погрози, подачі команди або з метою запитування. Всі ці функції не є чисто комунікативними, тобто вони не розповідають, що хтось щось таке зробив, про що тій чи іншій особі не було відомо, вони є способом впливу на комуніканта. Наприклад, при повідомленні: ТУТ ДУЖЕ ХОЛОДНО, це може означати, що Вам би хотілося, щоб той, до кого Ви звертаєтесь, закрив вікно. Ми також можемо переконатися в тому, що дискурсії різняться в широкому сенсі, в залежності від призначення. Тобто, мова, якою ми користуємося в повсякденному житті, відрізняється від мови, якою ми спілкуємося на уроці, під час проповіді або на конференції – під час презентації. У ЖМ моргання оком, кивок головою, підняття чи опускання брів сигналізують про різні висловлення, що є важливим для комуніканта. Висота піднятих рук повідомляє, збирається чи ні носій ЖМ продовжувати бесіду чи передає (уступає) свою чергу в розмові, чи хоче когось перебити. Власне концентрування уваги, протиставлення, інформування про невпевненість (специфічність, включення, видалення) інформації передаються за допомогою обличчя, голови і тіла, що є важливим для здійснення впливу на комуніканта.

3. **Функція виразу емоцій (емотивна функція)** - спроможність мови виражати емоції і почуття глухої людини за допомогою різноманітних мовних засобів (ритміко-інтонаційного малюнку, емотивної лексики, ідіом та ін.). Розуміння за допомогою мови не є простим передаванням інформації. Той, хто дивиться, як і той, що показує, відтворює матеріал своєю внутрішньою силою. І все, що сприймається, є лише стимулом, який має викликати тотожні явища. Осмислення жестів – це не просто взаємний виклик рухових і мімічних образів з бажаними уявленнями. Це творчий процес,

який дає можливість формувати різні висловлювання і встановлювати між ними спорідненість. Тому ЖМ має своє самобутнє світоспоглядання, яке насичене невичерпним багатством значень і зв'язків у мові. ЖМ є справжньою скарбницею, в якій завжди можна відкрити щось невідоме, яке пройшло крізь почуття і відчуття нечууючої людини.

4. Акумулятивна функція (збереження інформації) - здатність мови накопичувати і зберігати досвід своєї спільноти – у вигляді жестівників, систем записів, фото- та відео матеріалів та ін.

5. Метамовна функція – використання мови як засобу дослідження і опису власне мови.

Об'єднання елементів ЖМ в систему базується не лише на спільності функцій, а й схожості форм, подібності структур. Як і будь-яка знакова система, що складається із набору елементарних знаків, відношень між ними, правил комбінування, так і жести́ва мова розглядається нами як набір жестів, які знаходяться у визначених відношеннях між собою (лексика і грамати́ка), правила комбінування (синтаксис), а також правила функціонування.

Матеріальні елементи, які входять до системи, визначеним чином організовані, влаштовані. Організація, систематизація, впорядкованість елементів системи становлять структуру знакової системи, якій властивий зв'язок, взаємовідношення елементів. Структура як внутрішня організація, не може існувати поза системою і не може бути відірвана від системи. Тому жести́ва мова як матеріальна система має структурно чітку організацію. Особлива роль ЖМ у спільноті нечууючих, її нерозривний зв'язок з мисленням визначають багатообразність використаних в мові елементів,

складність організації мови – визначають специфіку мови жестів як системно-структурного утворення.

6. Об'єднувальна функція. Власне візуальна мова об'єднує нечуючих людей, є основою розвитку їхньої діяльності у будь-якій сфері (спорт, культура, дозвілля та ін.)

ЛІТЕРАТУРА

1. *Зайцева Г. Л.* Психолінгвістическіе аспекти изучения жестового языка / Г. Л. Зайцева, Р. М. Фрумкина // Дефектология. – 1981. – № 1. – С. 15 – 21.
2. *Март Н.* Язык и мышление : Избранные работы. – Т. 1. – С. 119.
3. *Рассел Д.* Погляд в минуле, роздуми про майбутнє (дослідження жестової мови в Північній Америці): Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (українсько-канадський досвід): матеріали Міжнародної конференції (Київ, 25 – 26.05.2004р.) / за ред. Бондаря В., Петришина Р. – К.: Науковий світ, 2004. – С. 67.
4. *Чикобава А. С.* Введение в языкознание. Ч. 1. / А. С. Чикобава. – Москва: Гос. учебно-педагогическое издательство Мин-ва просвещения РСФСР, 1952. – С. 133.
5. *Moore D.* Education programs and services for hearing impaired children: issues and options // Education of the hearing impaired children / Eds. F. Powell et al. - Dan Diego, 1985.
6. *Myklebust H. E.* The psychology of deafness, 2nd ed. – New York: Crune & Stratton, 1964.

Аннотація

На основе аналитических исследований известных языковедов описаны результаты относительно первичности языка жестов, на основе которого возник словесный язык. Определены основные способы передачи информации в жестовом и словесном языках. Исходя из положений структурной лингвистики, определены функционально структурные элементы украинского жестового языка (кинетика, лексика, грамматика). Описаны особенности украинского

жестового языка как естественной знаковой системы, раскрыты языковые функции.

Ключевые слова: жестовый язык, калькирующая жестовая речь, первичность языка, система, структурная лингвистика, украинский жестовый язык, функции языка.

Summary

At the article is based on the results of analytic research which proves that sign language is primary than verbal language. It is disclosed the main method of information transfer in sign and verbal language. On the basis of structural linguistics it is opened of the functional structural elements of Ukrainian Sign Language (kinetics, lexis, grammar). It is described of the features of Ukrainian Sign Language like as a natural sign system and disclosed language functions.

Key words: sign language, signed Ukrainian, primary language, system, structural linguistics, Ukrainian Sign Language, language functions.